

Magyarországon, Romániában a szocializmus idején tiltották előadását, és mind hajdan a szabadságharc utáni megtorlások idején büntették a Kossuth-nóták tütyülését, ezért is büntetés járt. 1945 után a *Székely himnusz* éneklése súlyos retorziókat vonhatott maga után. Később a rendszerrel való szembenállás kifejezéseként énekeltek a diákok, ha Erdélybe indultak kirándulni. Magyarságtudatukat akarták hangsúlyozni az Erdélyben sosem járt öregdiákok, amikor évfolyam-találkozókon borozás közben elénekeltek. A tiltás nyomán a rendszerváltás előtti években a magyarság összetartozás-tudatának kifejezőjévé lett. 1989-ben Nagy Imre temetésén a *Himnusz*, *Boldogasszony anyánk* és a *Szózat* után a *Székely himnusz*t énekelte a tömeg. 1990 decemberében a romániai események figyelői a Hősök terén énekkarral, hangszeres kísérettel tömegesen kiáltották: „Ne hagyj elveszni Erdélyt Istenünk”. Politikai kiállást fogalmaztak meg a *Székely himnusz* éneklésével, és érdektelenné vált ki a szerzője, milyen céllal íródott annak idején.

Folkloristaként meg kell jegyezni, hogy számos példa van a szerzői alkotások variálódására. Petőfi *Alku* című versének közel száz népdal variánsát jegyezték fel. Lévay József *Aradi nap* című költeményét sokáig csak szájhagyomány őrizte meg az Aradi vértanúk sorsát megannyi változatban. Csanády György verse is évtizedek óta közszájon forgó mű, amit bírálnak, kiegészítenek, átalakítanak, akár tudják ki a szerző, akár nem. Dolgozatom lezárása után hallottam a rádióban, hogyan kell a pesszimista hangvételű Csanády verset „kijavítani”. Ez azonban sem poétikai sem folklorisztikai szempontból nem minősíthető.

Kriza István

Vác zsidó emlékei

Vác, amint az közismert, püspöki székely. Ennek köszönheti felvirágzását, jellegzetes barokk arculatát, székesegyházát, diadalívét, hangulatos tereit. Ám, hogy a városnak a háború előtt jelentős zsidó polgársága volt, az idelátogatók mára kevés tanújelét látják. De még a helybelieknek is lehet nem egy rekvizitumot mutatni, amit alighanem csak kevesen ismernek. Ilyen a magas falakkal körülhatárolt és magánterület által elzárt kisváci zsidó temető régi sírköveivel, melyek alatt a város egykori polgárai – köztük neves személyiségek – nyugszanak. Ami viszont sokáig szembetűnő volt – a várost átszelő 2-es főúton haladók számára – a zsinagóga romjaiban is artisztikus látványa, amely a most folyó felújításáig igencsak elszomorító képet nyújtott. Aki tanulmányozza Vác gazdag históriáját, beláthatja, hogy a zsidóság még egy emberöltővel ezelőtt is a város markáns részét alkotta. Munkájuk nélkül e méltán szépnek tartott Dunakanyar menti kisváros mai összképe sem lehet az, ami.

A váci zsidóság története

Már az 1570-es évek elején – a török korban – található egy Zsidó nevű utca (a XVIII. századi német nyelvű térképeken die Juden Gasse néven szerepel, jelenleg pedig Katona Lajos utca), ami az itt élt kisebb zsidó közösség jelenlétére utal. Ugyanakkor Budáról is érkeztek zsidó kereskedők, terményfelvásárlók, akik rövidebb-hosszabb időre szálltak meg a városban.

A XVII. század végétől, a XVIII. század elejétől Bécsből, Alsó-Ausztriából, Cseh- és Morvaországból, Sziléziából és a német államokból jöttek úgynevezett askenázi zsidók magyarországi területekre. Mária Terézia zsidótörvényei értelmében jöszervek csak a városfalakon kívül, a falvakban és az uradalmi központokban telepedhettek le. Mivel földet nem kaphattak, elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak. 1727-ben még csak három zsidó családot számláltak Vácon. A feljegyzések szerint az 1720-as évek táján Moyses Jakab volt az első, aki engedéllyel lakott Vácon. Néhányan a szomszédos községekben, Kosdon laktak, ahonnan reggel 8-tól délután 2 óráig kereskedni jöttek be a városba. Moess Alfred adatai szerint* 1816-ban tizenegy zsidó lakos, 1839-ben tizenhat kereskedőcsalád tartózkodott Vácon.

A *Váci Zsidó Hitközség* 1841-ben alakult meg, ekkor a város lakosságának két százaléka volt zsidó. 1844-ben több mint huszonegy családból állt a közösség. Ide tartozott még a környező

* Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749–1846. Bp., 1968.

települések közül Acsa, Csővár, Duka, Kisnémedi, (Vác)Bottyán, Veresegyház, Szada, Csomád, Szód, (Vác)Rátót és Váchartyán. Az előjárók Schneller D. I. zsidóbíró, Fischer Ignác első bíró, Poláček Leopold második bíró, valamint Hirschfeld Márk és Weisz Emánuel esküdtek voltak. Ezen kívül volt jegyző, metsző és templomszolga is. A város első rabbija 1851–1863-ig Neumann Adolf (Áser) volt, aki a jeruzsálemi kivándorlásáig működött Vácon. A hitközség akkori vezetői Hirschfeld Léb elnök, Wolf Schneller Jakov és Deutch Pinchosz voltak.

Az 1849-es nagy tavaszi hadjáratból a váci zsidóság is kivette részét. Klapka tábornok seregében váci tábori rabbi szolgált. Földváry Károly ezredes 3. honvédszázlójára győzelmes seregében zsidó honvédek és altisztek is harcoltak. A szabadságharcot követő megtorlás a jogegyenlőséget és az autonómiát erősen csorbította, 1852-től fejenként tíz pengőforint letelepedési díjat és türelmi adót kellett fizetniük, melynek begyűjtése Grósz Lipót zsidóbíró feladata volt.

Az első – még csak háromosztályos – váci zsidó iskola az 1850-es évek elején indult. Az iskola építését 1853-ban kezdték meg. A 6–8 osztályos intézmény tantervét dr. Steiner Márton orvos, iskolaigazgató készítette el. Az iskola szerkezete 3–5 alsóbb és 3 felsőbb osztályból állt. A tanítási idő heti 38 óra volt, amely 12 óra hébert, 8 óra németet, valamint 6–6 óra magyar nyelvet, írást és számtant foglalt magába.

A zsidó egyesületek közül 1844-ben először a Chevra Kadisa (Szentegylet), majd a Chevra Bikur Cholim (Betegeket Ápoló Egyesület), a Zedokoh (Szegényeket Ápoló Egyesület), valamint az Ifjúsági és Nőegylet jött létre.

A hitélet az első zsinagóga felépítéséig különböző magánházaknál folyt, amelynek színhelye a Sáros (ma Széchenyi) utcai Polák-féle ház, a Mitterhoffer-ház, 1850-től a Kratochvíl-ház – ahol sachter- és rabbiakást, valamint imatermet is berendeztek –, a későbbiekben pedig az Ambró-ház volt.

A váci zsidóság többségében a kisiparban és a helyi kereskedelemben talált megélhetést. Az 1850–1860-as években a pálinka-, bor-, serméri jogot és a mészárszékek nagy részét szerezték meg. Bekapcsolódtak a Váci Takarékpénztár és a biztosító társaságok megalakulásába. Mindezen folyamatokat az 1867-es emancipációs törvény nagyban segítette.

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentős lépéseket tett az egyház- és az államigazgatás szétválasztása ügyében. Ezen törekvéseket tükrözte az 1868–1869-es I. zsidó kongresszus, amely meghatározta a magyarországi zsidóság egységes szervezetét és működési rendjét. A későbbiek során a kongresszusi elvek alapján jöttek létre a sajátos irányultságú neológ közösségek. Belőlük váltak ki – Vácott 1871 júniusában – a hagyományokhoz jobban ragaszkodó ortodoxok. Elkülönült továbbá az ún. statusquo hitközség is, amely a kongresszus előtti jogállapotokat, a Váci Zsidó Hitközség jogfolytonosságát hirdette, így az Eötvös utcai zsinagóga is ennél a közösségnél maradt.

A statusquo hitközség vezetősége 1880-ban Weiner Ignác elnök, helyettese Witt Manó, a templomatyák Deutsch Dávid, Abelesz Béla, az előjárók Abelesz Mór, Gross Lipót, Steiner Ignác, Braun Mátyás, Löwinger József, a pénztárnok Spitzer Lipót, a hitközségi jegyző Dekner Áron, a vágó és községi szolga Berger Sándor. A kültagok Hirschfeld Gyula (1825–1920) ismert 48-as honvéd, Schmidl Markus, Kohn Ignác, Lengyel Jónás, Kollmann Márton, Steiner Samu, Pápa Lipót, Schlesinger Izrael, Rosenberg Jakab, Beck Ádám. A legjelentősebb főrabbi Ullman Frigyes, Klein Gyula, Pollák Fülöp voltak. Ez a felekezet 1922-ben polgári leányiskolát is nyitott. Az 1920-as évek végén a vezetőséget Blauner Miksa elnök, Révész Sándor alelnök s iskolaszéki elnök, Kohn Salamon pénztárnok, Körner Miksa ellenőr, Kohn József és Schweitzer Gábor templomgondnok, Grosz Ármin, Neumann Adolf, Oberländer József, Stamberger Rezső és Szamek Manó előjárók, valamint Hollós Sámuel hitközségi jegyző alkották.

A váci ortodox hitközség vezetői 1880-ban Neumann Manó előjáró, Hermann Manó és Löwinger Márk kurátorok, Weisz Ábrahám vágó, Klein Náthán templomszolga voltak. A főrabbi: Löwinger Mózes, a csodarabbiként emlegetett Silberstein Dávid, akinek nevéhez a Tel-Avivhoz közeli Petach-Ikva (a „remény kapuja”) városának alapítása fűződik, továbbá Katzburg Dávid és Silberstein Józsuá. 1882-ben az ortodox hitközség is emeltet egy kisebb zsinagógát – a mai Szent István téren lévő tizenemeletes épület helyén –, amit sajnálatos módon 1962-ben lebontottak. 1885-ben Hirschfeld Mayer és Hirsch Márk megalapították az első

Jesivát (Talmud-iskolát). Az ortodox hitközségnek szintén volt saját iskolája. A polgári fiúiskolát 1914-ben indították meg. Az 1920-as évek hitközségi elöljárói Löwinger I. Sándor elnök, Schmid Samu alelnök, Winkler Ignác pénztáros, Schick Bernát ellenőr, Hirschfeld Henrik iskolaszéki elnök és Leopold Hermann hitközségi jegyző voltak.

A kiegyezés utáni időszakban a váci zsidóság boldogulását főként a *kereskedelmi és a pénzforgalmi szférában* találta meg. Jelentős érdekeltségei voltak a bor-, gabona-, liszt-, fűszer- és textilkereskedelem területén, a só és épületfa szállítmányozásában, valamint a kávé kizárólagos forgalmazója volt. Többen a vendéglátás, az aranyművés, az órás, a kalapos és a fényképezés szakmákban helyezkedtek el. Fontos szerepet tölthettek be a virilisek (a legnagyobb egyéni adófizetők) körében és a városi képviselő-testület soraiban. A gyáripar kiépítésében igen csak élen jártak. Vác főbb ipari létesítményei közé tartozott Löbl Armin Kötő- és Szövőgyára (1889), a Geiger-féle vegyészeti gyár, Hirman István mérőszköz és szerszámkészítő üzeme (1908), Löwinger József képkerepező műhelyéből lett bútorgyára (1867), Fenyő Ernő bútortválalkozása, Neumann Manó és fia ecet-, likőr- és pálinkagyára (1862), dr. Oberländer József és Reiser László téglagyára (1888), Katzburg Dávid nyomdája (1892). Ez utóbbi üzemben jiddis nyelvű kiadványok is készültek. Itt adták ki a *Tel Talpiot* című héber nyelvű hitéleti folyóiratot, amely a Chabad Lubavicsi gondozásában ma is megjelenik.

Az első világháború utáni vállalkozások – mint a Kodak, a második ecetgyár, a Fonógyár – már nem a helyi befektetők révén, hanem a külső tőke bevonásával jöttek létre. Kivételt jelent a béléslüzem, amit a váci Neumann fivérek (Péter és Gusztáv) alapítottak.

1860-ban 800, 1880-ban 1543 zsidó lakosa volt Vácnak. A városba áramlási folyamat 1910-ig tartott, amikor lakosságának már tíz százaléka zsidó származású volt. Ekkor egy ideig a katolikus után az izraelita volt a második legnagyobb lélekszámú felekezet. A váci zsidó közösség növekedési irányzata a két világháború között fordult meg. A főváros körüli agglomeráció többi településéhez képest – egytizednyi létszámával – Vácnak jelentős arányú zsidó közössége volt. A vármegyében ezt az értéket csak az az úpesti hitközség haladta meg (16–20 százalék), amit pedig a váci bőrösök alapítottak. A kikeresztelkedők számaránya Vácot a két világháború között az országos átlag alatt maradt. A város zsidósága többségében a későbbi gettó (szűk tér) környékén telepedett le. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Vácnak 1190 ortodox, 413 statusquo, 149 neológ és 184 be nem sorolt zsidó lakosa volt. A XIX. század közepétől a XX. század közepéig tartó asszimilációs folyamatot érzékelteti, hogy a korábbi német és jiddis nyelvet fokozatosan a magyar anyanyelv váltotta fel, és hasonlóképp változott az istentiszteletek nyelvhasználata is.

A XIX–XX. század fordulójának – főként kereskedőkből álló – zsidó társasági életét a Merkur Egylet (1872) fogta össze. A zsidó-keresztény közös társasági élet a milleniumi Múzeum Egyletben és a Kossuth téri Műcsarnok Kávéházban bontakozott ki. Az első világháborús katonai szervezetek ebből a szempontból is számottevőek voltak. A váci zsidók közül a hadviselés során harmincketten estek el. 1933-ban a gazdasági válság nyomán jegyezték be az Avodasz Izrael nevű egyesületet, amely tagjainak munkához jutását tűzte ki célul. Elnöke Grünzweig Dénes, ügyvezetője Grünfeld Herman, titkára Braun Dávid volt. Az iparos aggok menedékházát 1936-ban Quell Rudolf (1871–1944) hozta létre, aki egyébként 1919-től a váci ipartestület elnöke volt. Ma a Burgundia városrész egyik utcájának névadója. A népi életkép-festészet kiemelkedő képviselője Fényes Adolf (1867–1945) festőművész egy időben, a váci Tabánban lakott. Emlékét szintén utcanév őrzi.

1939-ben a város iparosainak, kereskedőinek 37 százaléka volt zsidó. 1941-ben az 5644 fős váci választójogú népességből 810 volt zsidó, akikről ekkor vonták meg választójogukat. Az 1944-es német megszállás idején a váci statusquo hitközség létszámjelentése 632 főt tartalmazott. A hitközség elnöke dr. Neumann Adolf orvos, a rabbi Pollák Fülöp volt. Az ortodox hitközségnek 895 tagja volt. Elnöke Hirschfeld Adolf, rabbija Silberstein Herman volt. A gettót a zsinagoga körül jelölték ki, ahová több mint 1900 váci és 625 környékbeli személyt zsúfoltak össze. E magából kifordult világ váci körülményeiről dr. Kéri Lajos, a szemtanú hitelességével számol be. „Így élt a zsidóság a gettóban teljesen önmagára utalva, és sínylődött napról-napra az újabb és újabb rendszabályok, utasítások nyomása alatt. A szabadságuktól megfosztott, mozgásukban korlátozott szerencsétleneket megélhetési gondok is gyötörték, mert üzleteiket már korábban bezáratták, a családfenntartók java része munkaszolgálatban sínylődött, állás-

hoz, keresethez nem juthattak. A bevitt élelmiszerek fogytán voltak, pótolni nem tudták. Piacra csak akkor mehettek, amikor a felhozott élelmiszerek java része elfogyott. Azok az árusok, akik bemerészkedtek a gettóba, árujukért busás felárat kértek, amit nem tudott mindenki megfizetni.”

A holokauszt során a váci zsidóság túlnyomó részét elpusztították. Vácról 1944. június 29-én 1669 zsidót hurcoltak el, előbb Monorra, majd onnan július 6-án, 7-én és 8-án Auschwitzba szállították. Erre emlékezve néhány éve ebben az időben tartják Vácon a mártír-isten-tiszteletet. A deportáltak közül 224-en tértek haza, 1445-en veszték oda, 270 embert vittek munkaszolgálatra a Don-kanyarhoz, s csak 65-en maradtak életben. Egy jellegzetes váci zsidó sors a mai Izraelben élő nyolcvankét éves Herzfeld Salamoné, akit 1942. október 4-én hívtak be munkaszolgálatra, Galántára. Onnan a Kárpátokba, Turjaremetére vitték, egy szerpentínút építésére. Aztán Komárom következett, ahol vasúti szerelvények kirakodását végezték. Nádasladányba tőzegkitermelésre, Vácon szintén vasúti kocsik kipakolására vezényelték. A továbbiakban Pestre, majd Kőszegre került, ahol asztalosmunkával foglalkoztak. A front közeledtével, ötezer fős menetoszlopokban gyalog mentek Mauthausenbe, ahonnan 1945 húsvétján indultak tovább Gunsirskirchenbe. Ezt a táborát május 5-én az amerikaiak szabadították fel.

A háborút túlélők részben Izraelbe vándoroltak (alijáztak), a megmaradt mintegy ötven zsidóból pedig többen 1956-ban hagyták el az országot. A kétezer fős zsidóságból mindössze néhány család maradt a városban. A hitközség is megszűnt, azonban fél évszázaddal a holokauszt után 1995. április 25-én tizenketten újjáalakították. Az elnöki tisztelet azóta is Turai János tölti be. Előzményként 1989-ben, az országban elsőként alakult meg Vácon a Magyar–Izraeli Baráti Kör, s Givatayim – Tel Aviv elővárosa – 1993-ban Vác testvérvárosává vált. A liturgiátörténet szakon diplomát szerzett Chikán Zoltán előimádkozó vezette pénteki istentiszteletek éveken keresztül bérleményben folytak. Időközben már megépült az egykori ravatalozó 135 éves épületéből szépen felújított ima- és oktató terem irodával, raktárral és szociális helyiségekkel. Ma Vác és vonzáskörzetében kb. száz fős zsidó közösség él. A hitközség által szervezett kulturális és vallási eseményeknek – mint pl. a Hanukka-ünnepségnek – jelentős a látogatottsága.

Vác kulturális értékei közt található Fehér László: Egy kép 1958-ból című szociografikus jellegű, transzavantgárd képe, mely a Tragor Ignác Múzeumban van (olaj, farost, 142x146 cm). A világszerte ismert Kossuth-díjas festő – aki nem születése, hanem választása okán lett zsidó – műveiben Istenhitéről tesz tanúságot.

A zsinagóga

A görög eredetű kifejezés (szünagógé) jelentése *gyülekezet*. A zsinagóga minden helyi zsidó közösség életében központi szerepet tölt be. Nemcsak templom, hanem olyan hely, ahol a hívők imádságra, a Tóra feletti elmélkedésre gyűlnek össze.

Az első váci zsidó – neológ – zsinagóga építésére 1853. január 15-én kértek engedélyt. A hívők önkéntes adományaiból folyó építkezést a mai Főtvös utca 3. szám alatt, *Abbis (Alois) Cacciari* olasz származású helyi építőmester tervei szerint, egyedülálló latinos romantikus stílusban 1861-ben kezdték el, és 1864 októberében szentelték fel. Cacciari több mint ötven éven át foglalkozott épületek kivitelezésével, tagja volt az 1867-ben megválasztott városi képviselő-testületnek, s az 1877. évi virilisek listáján a 60. helyet foglalta el. A zsinagóga legelső rabbija Ullmann Frigyes volt.

A 13x23,15 méter alaprajzú, hosszanti elrendezésű, egyhajós épület 11,30x21,35 méteres belső terét három oldalról női karzat (matroneum) veszi körül. Az épület hármasság tagolása a karzatra vezető két lépcsőház elhelyezéséből adódik. A középső falszakasz a két szélső fölé emelkedik. A teherhordó falak vastagsága 90 cm, tetőszerkezete vörösfenyőből készült, melyet kettős cserépfedés borít. Az épület középrésze dongaboltozatos, a mélyített – frigszekrényt tartalmazó – tórafülke (tabernákulum) félköríves, bélétes kiképzésű. A belső falfelületeket egykor zsúfolt, keleties ízű, geometrikus festett ornamentika borította, melyből csak töredékek maradtak fenn. A karzat fagerendázatát öt-öt fordított palmettás-fejezetes, dupla öntöttvas pillér támasztotta alá. A romantika által előszeretettel alkalmazott öntöttvas elemek szerkezeti könnyedséget mutatnak. Az épület keleti és nyugati homlokzata hasonló. Főpárká-

nya 9,40 méter magas. A nyolcszögű pillérekkel tagolt falsíkokat fogrovatos párkány keresztel. A külső falakat téglalábazat veszi körül, e fölött mészkőörlemény vakolat borítja. A homlokzatot mélyített fülkébe foglalt – a romantika növekvő fényigényei szerint alakított –, nagyméretű ablakok törik meg. A főhomlokzat bejáratához a magas, íves keretézéssel körülvett kétajtós kapuhoz széles lépcsősor vezet. Az ajtó felett vörös márványtábla van, rajta héber felirat olvasható. **וארת ישרקמ הא** (Et Mikdasi tir' u), azaz „Szentélyemet féljétek” (Mózes harmadik könyve). A márványtábla fölötti falrész kör alakú, mélyített fülkés, nagyméretű rózsablatk ékesíti, amely csillag-alakzatú, gótizáló fémráccsal díszített. A főhomlokzat kiemelt középrizalitján (előreugró épületrész) 11,30 méter magasságban van a mőzesi kettős kőtábla.

A második világháború után a sorsára hagyott, erőteljesen megviselt zsinagógában 350 fő folytatott hitéletet 1962-ig. 1978-ban a városi tanács a MIOK-tól 600 ezer forintért megvásárolta, azután egy darabig ÁFÉSZ raktárként használták. 1980-ban egy – az eredeti állapottól eltérő – helyreállítási és átalakítási tanulmánytervet dolgoztak ki, amely ebben a formában szerencsére nem valósult meg. Az épületet és környezetét nem gondozták, a hozzátartozó egykori iskolaépületben városi óvodát nyitottak, a szomszédságába pedig emeletes lakóházat építettek, melynek garázslejárója benyúlik a zsinagóga telkébe. Az épület a folyamatos pusztulás következtében egyre romosabb. Egykori szépségét csak néhány régi képeslap felvételei érzékeltetik.

1998-ban a Váci Zsidó Hitközség százezer forintért vásárolta vissza a zsinagógát. Kártalanítási és pályázati összegekből, a Mazsihisz és a Széchenyi terv támogatásával megkezdődött a romos műemlék megmentése – a Kánon Építészeti Tervezési Társaság elgondolásai szerint –, az eredeti állapotában való helyreállítása. 2002 nyarán először a tető komplett cseréjére került sor, mintegy százmillió forint költséggel. Ezután az épületszobrászati díszítmények, a bádogozási munkák következtek. Majd a belsőépítészetre, az állványozásra és a karzatok újjáépítésére, a belső falak díszítőfestésének restaurálása – Kisterenyi Ervin festőművész-restaurátor tanulmánya alapján –, továbbá a berendezési tárgyak pótlására lesz szükség, melynek költségeihez a városi Önkormányzat is hozzájárul. A munkálatok nagy részét – a tradíciót folytatva – a helyi mesteremberekre bízzák.

Az országos védettségű műemléképület (hrs.: 3042/2) megmentésére Aranyhíd névvel egy kiemelkedően közhasznú alapítvány jött létre. A zsinagógának a jövőben nemcsak hitéleti, hanem kulturális és oktatási szerepet is szánnak. A célok között egy holokausz-tgyűjtemény felállítása is szerepel.

A temetők

A zsidó temetőt illetően különféle kifejezések terjedtek el. Úgy mint a héber Bét-hajjim, azaz az Élet háza, továbbá a Bét Olám, az Örökkévalóság háza. A Gut-ort német-elszászi rítusban használatos elnevezés, jelentse jó hely.

Feljegyzések vannak egy régebbi temetőről, amely Kosd irányában két és fél kilométerre a várostól, Cselőtepusztán volt. Ez ma már nincs meg. Később két sírkert létesült a városban. Deákváron egy neológ jellegű, majd Kisvácon az ortodoxia részére. Ma mindkettő gondozott, helyi védettség alatt áll. A sírköveket naszályi mészkőből faragták, a koporsókat átlagosan

A váci zsinagóga felújított homlokzata, 2002 novemberében (Kováts Zsolt felvétele)

Az ortodox temető (A szerző felvétele)

165 centiméter mélyre helyezték. A sírköveken a törzs szerinti jelképeket, zsidó kultikus tárgyakat – gyertyatartókat, mécseseket –, valamint fűzfa és galamb motívumokat ábrázoltak. Az áldásra kiterjesztett kezek a kohanita, a kancsó, a kézmosótál a levita származásra utal. A feliratok héber és német-német nyelvűek voltak.

A középvárosi *deákvári izraelita temető* (Oberländer Endre tér I., a volt Temető út 43.) – amely ma is működik –, 10 898 m² alapterületű. Itt mintegy 850 sír, síremlék található és van ravatalozója is. A temető négy parcellára osztható, melyek a következők. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc honvédeinek jeltelen sírhalmi. Vác és környéke iparát, kereskedelmét megalapító módos polgárok parcellája. A Galiciából bevándorolt zsidók sírkövei. A Váci Hitközség rabbijai, elöljárói, a fő adófizetők és közéleti szereplők síremlékei. A temetőben található emlékművek: az 1848–1849-es honvéd síremlék, a fekete márvány holokauszt emlékmű, a Silberstein emlékmű és az Oberländer obeliszik. Itt van eltemetve Löwy Sándor (1906–1929) politikus is.

Az első sírok az 1810-es évekből származnak, az utolsó temetések a II. világháború idején voltak. Folyamatban van a temető történelmi-kegyeleti emlékparkká alakítása. Ennek keretében a tervek szerint minden évben megemlékezéseket, rendezvényeket tartanak. Az 1849-es tavaszi hadjáratról, a váci csatáról való megemlékezés a városi, regionális ünnepségekhez kapcsolódik. Az Oberländer napokat a Magyar Építők Szövetségének közreműködésével szervezik. A Silberstein napok alkalmából, a város és környéke nevezetes egyházi személyiségeinek emlékét, a felvidéki magyar ajkú zsidó hitközségekkel együttműködve ápolják. Az utóbbi időben Érsekújvár mellett Nagyváraddal is szorosabb kapcsolat alakult ki.

A *kisváci ortodox temető* (Ambró Ferenc utca 35.) nehezen megközelíthető, mivel családi házzal van körülveve. Ez a temető kb. 150–200 síremléket tartalmaz. A legrégebbi sír kb. százéves, a legutolsó temetés 1995-ben volt. Az egykori ravatalozóból csak néhány kő maradt fenn. A temetőben rejlik egy kiemelkedő ereklye, Silberstein Dávid csodarabbi díszes síremléke, ami egy kis házban van, s máig becses zárandokhely.

*

Vác zsidósága fontos szerepet játszott a város polgárosodásában, iparának, kereskedelmének, bankrendszerének kiépítésében. Sokáig sorsára hagyott, ékes templomépületével gazdagította a város építészeti értékeit. Ezeket a folyamatokat törte derékba a holokauszt, s a rákövetkező évtizedekre az elhallgatás volt a jellemző. A magunk mögött hagyott évszázad, a két

pusztító háborúval, a holokauszttal, diktatúrákkal és népiirtásokkal a zsidóságon kívül Vác egészének mérhetetlen veszteségeket okozott. Remélhetőleg mindez a lezárult múlt része, melyre főhajtással emlékezni az új évezred megkerülhetetlen kötelességei közé tartozik. A váci zsidóság múltjának feltárása azért is fontos, mert sokat megtudhatunk belőle a városról, e patinás történelmi, mindazonáltal modern szellemű kisvárosról. Lakosságáról – amely válása tekintetében sokszínű – segít észrevenni nemcsak a különbözőséget, hanem azt is, ami összeköti. Ezek az ismeretek erőt adhatnak a szélsőséges nézetek, a korábbi előítéletek, a kirekesztés leküzdéséhez.

Dr. Váradi Iván Attila

Irodalom: *Bánhidi László:* Vác a XXI. század küszöbén. Ceba Kiadó. Bp., 2001.; *Benoschofsky Ilona és Scheiber Sándor* (szerk.): A Budapesti Zsidó Múzeum. Corvina Kiadó. Bp., 1996.; *Birk Zoltán:* A váci utcanevek változásai. Váci Múzeum Egyesület. Vác, 1999.; *Borgó János:* Három hitközség örököse. Váci Híd. 2000. 1–2.; *Bükky Attila–Hegyi Károly:* Műszaki leírás a Vác – zsinagóga átalakítási tanulmánytervéhez. Kézirat. Bp., 1980.; *Furucz Zoltán:* Akinek a szülei szembenéztek doktor Mengelével. Váci Napló, 2002. 07. 05–09.; *Gerő László* (főszerk.): Magyarországi zsinagógák. Műszaki Könyvkiadó. Bp., 1989.; *Gyarmati György:* A zsidóság Vácott a polgári korban. Váci Híd. 2000. 1–2.; *Héjjas Pál–Horváth M. Ferenc:* Vác. Régi képeslapok. 1896–1950. Vác Város Önkormányzata. Vác, 2001.; *Horváth M. Ferenc:* A váci zsidóság története első említésüktől 1867-ig. Váci Híd. 2000. 1–2.; *Horváth M. Ferenc* (szerk.): Váci Történelmi Tár 1. Vác Város Önkormányzata. Vác, 1996.; *Karsai László:* A váci rabtemető halottai. Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Brahm 80. születésnapjára. Mazsihisz. Bp., 2002.; *Kenyéri Kornélia:* A váci sajtó története. 1870–1945. Tragor Ignác Múzeum. Vác, 1992.; *Kéri Lajos:* Rövid történeti összefoglalás a váci zsidóság szenvedéseiről, általános helyzetéről, deportálásáról és pusztulásáról. 1946. Váci Híd. 2000. 1–2.; *Majdán Béla:* Fejezetek a balassagyarmati zsidóság történetéből. Balassagyarmati Honismereti Híradó. 1991. 1–2.; *P. Brestyánszky Ilona:* Budapest zsinagógái. Ciceró Könyvkiadó. Bp., 1999.; *Rusvay Tibor:* A váci polgár. Hetes Kiadó. 1996.; *Uló:* Vadak a vetésben. Vác, 1998.; *Sápi Vilmos* (szerk.): Vác története I–II. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre, 1983.; *Somogyi Eszter:* A váci zsidó temető. Kézirat. Bp., 1999.; *Tóth Viktória és Vas Melinda:* A váci zsinagóga és a temető története. Kézirat. Bp., 1999.

*Ima- és közösségi terem a deákvári temetőben. Mártír istentisztelet 2002. június 30.
(A szerző felvétele)*